

IV.

Originea rom. SAT.

Filologia românească oscilează încă, în ce privește originea acestui cuvânt, între lat. *satus* și alb. *fšat* (din lat. *fossatum*).

Controversa dăinuște mai ales din două cauze, — una sentimentală: greutatea de a renunță la un prototip latin atât de ademenitor, altă tehnică: unghiuș redus, supt care a fost privită problema, care, de fapt, trebuie pusă în cadrul larg al „filologiei compăiate.”

Să încercăm a o face.

1. Pentru derivarea din lat., *satus* (de la *serere*), ‘câmp, ogor) sămănăt’, ar vorbi următoarele considerații:

a. Vr. *sat*, ‘câmp’, din Coresi (invocat de d. S. Pușcariu, „Zeitschrift für rom. Philologie”, XXXVII, 113), și din Psalm. Scheiană: „Adapă toate ferile *fsatelor*” (Ps. e. III, v. 11; ed. Candrea, II, 214) = potum *praebeant omnibus animantibus agrū* (la Dosofteiu: „câmpului“); cf. II, 96 (Ps. XLIX, 11).

b. Rom. *miriște*, ‘loc unde a fost o sămănătă, lan’, față cu sl. *mir*, ‘lume, mundus’ (cf. preot de mir), și germ. *Dorf* (got. *daurp*, ‘Acker’), la a cărui basă, ca și la aceea a rus. *derévnya*, ‘sat’, dialectal: ‘Pflugland’ (litv. *diruvā*, ‘Acker’), stă ideia de ‘arătură, ogor’ (cf. O. Schrader, *Die Indogermanen*, p 40).

2. Pentru derivarea din alb. *fšat*, resp. lat. *fossatum* (*mas-satum*, admis ex aequo de G. Meyer, *Alb. Wörterb.*, e inutil și imposibil, pentru motivele ce se vor vedea) pledează următoarele împrejurări:

a. Vr. *fšat*, pe care etymonul *satus* îl lasă neexplicat,

b. Greutatea de a admite existența a două cuvinte de origini diferențite: unul, *sat*, latinesc, altul, *fšat*, albanez;

c. Absența unei reale dificultăți semantice, în ce privește trecerea de la *fossatum* la *fšat* (*fšat*, *sat*).

D. Candrea (*Straturi de cultura și straturi de limbă*, în „Viața Nouă”, IX, p. 317 sq.) citează pe mr. *fusat* ‘șanț’ (Vlaho-Clisura), pe it. *fossato* și fr. *fossé*, idem, pentru a conchide că *fossatum* ‘sat’ se va fi desvoltat dintr’o construcție ca: *sisto ad fossatum*, ‘stați, locuiesc lângă șanț’, etc., devenită apoi eliptică · (ad) *fossatum*.

Ceva este, de sigur, în această argumentare. Cred, totuși, că n'avem nevoie de asemene artificii, pentru a înțelege procesul de prefacere a sensului.

Du Cange înregistrează o întreagă serie de *fossata*: de la *fossatum*¹, 'vallum, fossa', până la *fossatum*², 'territorium, ut videtur, certis limitibus quasi fossato circumdate'.

Nu e *acesta*, în esență, înțelesul primitiv al cuvântului nostru? — Cheia o dă *fossatus*³, 'exercitus, seu potius *castra*, vallo et fossis circumdata' (*ibid.*; cf. vspan. *fonsato*, vport. *fossado*, „armată“): datele istorice-culturale confirmă, că acest *fossatus* trebuie privit ca terminul intermediar între *fossatum* 'șanț' ('tranșeie') și *(f)sat*. Caracterul „militar“, războinic, al așezărilor omenești se incompletează, în adevăr, pretutindeni, cu cel „civil“, pașnic, — la origine, adesea, pastoral, — și lucrul nu va surprinde prea mult într'o epocă de „armată constructivă“ *verheeren 'a pustii'* (de la *Heer* 'armată') n'a fost totdeauna și exclusiv rostul unei armate, care, cu tot *populari* 'pustiesc', rămâne, în sens pozitiv, un *populus* (cf. *Glossa*, III, pd. 196, 599), un στρατός = στρατός sau λαός (cf. *pâlc*, 'stol, ceată', sl. *polkū*, germ. *Fussvolk*, *Kriegsvolk*, etc.) Iar a transforma o locuință provisorie, improvisată în vederea luptei, în una definitivă, statornică, nu e câtuși de puțin un proces nefiresc.

Astfel, mgr. φοσ(σ)χτο(γ), φουσάτων 'στρατόπεδον' (cf. Du Cange, *Gloss. Graec.*; G. Meyer *Neogr. Stud.*, III, 72) e perfect sinonim cu ngr. κατούγα 'camp, quartier, cantonnement' (Legrand, *Poèmes historiques en grec vulgaire*, p. 342), care e identic cu *catun(a)* al nostru¹, ca și cu vsl. κατονή 'παρεμβολή, castra', propriu: 'catonament' (cf. *cantone*), însemnând și: 'locus mulgendis aestate ovibus' (Miklosich), 'Hirtendorf' (v. *Indogerm. Forschungen*,

1) Cf. *cătun*, „locuință de purcară și pescari“ (Pasculescu, *Lit. pop rom.*, p. 329), la Românii de Serbia (v. Giuglea-Văsan, glosarul): *cătun*, „colibă, bordeiu“; cf mr *călive*. — Despre *cătunul* meglenit, v. Papahagi, *Megleno-Români*, I, p 40 și urm (megl. *clieti*, „cămărauța unde se păstrează haine, lăzi, etc.“, e identic cu *kleti*, *kletișta*, „locuințe de păstorii“ în evul mediu; cf vbug *klet' b*, 'ταχιέτον, οίκημα, Gemach, Zelle', etc.: Berneker, pp 517—8). — *Catuna* își numesc „cătunarii“, lăiesii și căldărarii noștri „cortul“ (cf *șatra*), pentru care există și terminul *țara* (Barbu Constantinescu, *Probe de limba și literatura Tiganilor din România*, p. 38). cf bulg. *katun*, *katünin*, „nomadisierender Zigeuner“, *katuniște*, „Zigeunerlager“ (Berneker)

XXXIII, 431 sqq.); astfel, ngr. μετάτο, ‘έταιρεία ποιμένων’, ‘froماgerie’ (Legrand, o. c., 349), it. *metato*, log.-campod. *medau*, rom. mă cunetătesc (Rev. critică-literară, IV, 87; acesta ar cădă totuși cu etymonul *comitatum*, propus de Iannarakis și respins de Legrand, l. c., și G. Meyer, Neugr. Stud., III, 45), etc., au la basă, toate pe lat. *metatum*, termin tehnic pentru ‘cartier’ militar (cf. Rheinisches Museum f. Philologie pe 1915, p. 157), precum fr. *château*, it. *castello*, mlat. *castellum* au la basă pe *castrum*, *castra*, ‘lagăr, tabără’ (Cf. încă: -chester, paralel cu -wick = l. *vicus*, din n. de localități engleze; apoi: cech. *kostel*, „Kirche“ = lat. *cas*, *tellum*: Kretschmer, în „Archiv f. sl. Philologie“, XXVIII, p. 159; sărb. *costol*, în *Costolac* = Viminacium; turc.-dобр. *Chiosteli*). Rom. *cetate*, ‘place-forte, forteresse’, față cu lat. *civitas* (*civis*) și gr. πόλις (πολίτης) față cu ἄκροπολις (cf. lat. *arx*, germ. *Burg* propri.: „jeder Ort, der Schutz [bergen!] gewährt“) sănt tot atât de instructive!).

Și lucrul e foarte natural. Același „instinct (conservativ) al proprietății“ și aceeași necesitate a apărării, care fac pe господар să-și îngradească, să-și împrejmuească cu *gard* adeca, *ograda* sau *curtea* (cf. germ. *umfrieden*, *Friedhof*, ‘lat. *cohors*, *hortus*, χορτος’): ‘ogradă’, ‘grădină!’), au făcut pe om să-și îngrädeasca și așezările comune (cf. *poarta țarinei* de la satele noastre³): sl.

1) Cf. Jireček, *Gesch. d. Serben*, I, 156 „Das Hirtendorf heißt seit dem 13. Jahrhundert „Katun“, es ist ein Lager, nach der militärischen Terminologie der Byzantiner“ — Un interesant termen de comparație oferă și acele *katama* din Sudul Abisinei, „des postes ou villages palissadés“, „des habitations de montagne“, de care se vorbește în „Revue Critique“ din 1920, p. 410 (după un studiu al lui H. Dehérain) — Pentru *palissade* însuși (din *pal*, lat. *palus*, „par“), cf. rom. *palancă* (cu „părînge“!), lat. *crebrisuro*, „vallum crebris suris, id est palis, munitum“ (Ennius, ap. Festus, ed. Lindsay, p. 51). — Despre raportul dintre gr. πόλις și lat. *Urbs*, v. studiul lui E. Kornemann, în rev. „Klio“, V, p. 72 și urm.

2) Pentru *Curtea-de-Arges* (= „Palatul de reședință domnească de pe apa Argeșului“), cf. *Rușii-de-Vede*, *Vălenii-de-Munte*, etc.

3) Interpretarea ca „loc de percepere a vâmii (rut. *caryna*)“, analog *rohatcei*, „barierei“, de la târguri, (Miklosich) e exclusă printr'un *mezokapu*, „poarta câmpului“, copia și ungurească din Valea Crisului-Negru, unde sănt sate care-o păstrează până azi (v. St. Györffy, *Das Ungartum im Tale der Schwarzen Korós*, p. 41 și urm.), cum o păstrează și atâtea sate românești din Ardeal. În cutare localitate, din aceași regiune crișană, poarta însăși a dispărut, păstrându-se numai numele de odinioară: „Porkolat“ (Györffy, l.c.). Cf. încă expresiile rom. pop. *a se îngrădi cu cineva*, „a găsi la el sprijin, bună-voință“, *a face sat cu cineva*, „a se întovărăși, a se întelege cu dânsul“

grad ‘oraş’ (cf. *Grădiște*,¹ *Tirgoviște*, „loc unde a fost un oraş“, *Seliște*, „loc unde a fost un sat“, megl. *Catuniști* „loc unde a fost odată cătun“, *Băciliști*, „loc unde a fost târlă, băcie“: *Papahagi*, *Megleno-Românii*, II, 38), rus. *gorod* (cf. *gorodiște*, rom. *Horodiște*) sănă — cu toată împotrivirea lui Jagić — același cuvânt cu rom. *gard*² (v. Hasdeu, *Etym. Magn.*, III, col. 2801; cf. vr. „*grădișul cetății*“ din Dicț. Iorga, p. 99, de fapt: *îngrăditura*, fr. *enclos*, lat. *pomerium*, „încinta“), *grădina* (cf. mgl. *Gardiňia*), germ. *Garten*, întocmai precum celt. *dunum* ‘oraş’ (cf. *Noviodunum*, „Târgu-Noū“)³ și engl. *town*, idem (cf. *Newton* *Newtown*, „Târgu-Noū“), sănă același cuvânt cu germ. *Zaun* ‘gard’ (v. Schrader, o. c., p. 38), cf. danes. *Kirkegaard* și *Kjøbenhavn* (-*havn*, -*haga*, fr. *haie*: *La Haie*). Lat. *forum* însuși nu înseamnă originar, alta decât ‘umfriedigender Raum’: de la *forus*, ‘Planke’ (Walde, *Indogerm. Forschungen*, XXXIX, p. 74).

Despre lat. *oppidum* ne învață însuși Caesar: „Oppidum autem Britanni vocant, cum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandae causa convenire consuerunt“ (*De bello Gallico*, V, 21); iar Varro (*De lingua Latina*, V, 32): „Oppida condebant in Latio etrusco ritu multi, id est iunctis bobus, taurō et vacca, interiore aratro circumagebant sulcum (hoc faciebant religionis causa die auspicio), ut fossa et muro essent muniti, Terram unde exsculpserant ‘fossam’ vocabant et introrsum factam ‘murum’“.

Dar, cu acestea, ne-am întors — ad fossatum Cetitorul să lămurit, sperăm, asupra transiției lui *fossatum* de la înțelesul de ‘șanț, tranșee’, la acela de (*f*)sat.

1) Un sens special al cuvântului *grădiște* e acela de *popine*, „urme rămase în bălti din terasele inferioare dunărene, îngropate supt sedimente“ (v. *Analele Dobrogei*, I, p. 597; cf. Dict. Acad., s. v. — *Pogărzie* din rev. „Ion Creangă“, VII, 203 — *pograzie*, **podgrăziă* **podgrad*, „suburbie, varoș“).

2) Slav. *grad*, *gard* însuși ar reprezenta pe vîrem *gardas*, got. *gards* (cf. *garto*), „Einfr edung, Saalbau“ (cf. *sala*, fr. *terre de sale* · Wilser. *Die Germanen*, II, 329), „Hofraum (ograda), Baumgarten (gradină) und Holzzaun (gard)“. obiceiul de a întemeia sate din case izolate prin ogrăzi apare ca specific german la Tacit (*Germania*, 16 „vicos locant non in no trum morem connexis et cohaerentibus aedificis [συγχιλισμός!]: suam qu.sque aoomum spatio circumdat.“). Cf. însă Tucidide, I, 10, 2.

3) Cf. și W. Meyer-Lübke, *Die Dunum-Namen*, în „Zeitschr. f. fr. Spr. u. Litteratur“, XLV (191c), p. 350 și urm.

Etymonul lat. *fossatum* ni se pare, de fapt, preferabil rivalului său *satus*: tot atât de potrivit ca înțeles fundamental (chiar sensul de ‘ar, cultiv’ nu lipsește lat. *fodere*!), perfect clar ca evoluție semantică (dacă *grad* ‘oraș’, lit.: ‘loc încunjurat cu gard’ a putut fi numit după *gardul* împrejmuitor, de ce nu s’ar fi putut numi și *fsat*, ‘sat’, după *fossatum*, ‘șanțul încunjurător?’), formal, el are netârgăduitul avantagiu de a explică varianta arhaică *fsat*, fără a trebui să recurgem la mijlocirea alb. *fšát* și, cu atât mai puțin, la ipotesa, neverosimilă, a unei duble proveniențe

V.

Elemente latine.

Aret.

Expresia *în aretul vântului* = obviam vento, vor dem Wind (Lex. Bud.), ca și poziția accentului: *áret* (cf. Hasdeu și Tiktin, ad voc.), trimite la lat. *halitus,-m* (sc. venti), lit. „suflarea (vântului)“.

La cele spuse altă dată în acest sens („Arhiva“ din Iași, XX, 528), adăugim acum: lat. *halitus s. alitum* = aura venti (Thes. gloss emend., I, 511), it. *alito di vento*, idem (Tommasèo), cors. *alitu, alda* (dell’aria), „alito, spiro, soffia“ (Falcucci).

Dintre explicările mai recente, aceea a lui Auerbach (în „Anuarul“ Weigand pe 1913, p. 212) reînvie pe *erectum*, iar a lui Viciu propune, din parte-i, pe sicil. *arretu*, „arreri, arrè, addietro“ (*Limba română poporană și dialectul sicilian*, p. 79).

Berc.

Înțelesul de „scurt de coadă“ (cf. recitativul copilăresc: „melc, melc, codobelc“ = **codoberc*, după: *codolat, codalb, codo-roș, codobatura*; mr. *scurtabec* = **scurlaberc*? v. Dalametra) concordă foarte bine cu lat. *brevis* (*brevi coda*), iar, supt raportul formal, dintr'un lat. **brevicus* (cf. *breviculus*) am putea avea rom. *berc* (pro **brec*), după cum dintr'un lat. **scrobula* avem *scorbura* (pro **scrobură*).